

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Початок ХХІ століття ознаменовується кризовим станом для людства, який був викликаний процесами глобалізації, можливою екологічною катастрофою, ростом постіндустріальної модернізації, гострою міграційною кризою, що призводять до загостренню соціально-політичних, етнічних конфліктів, які переростають у широкомасштабні протести як у всьому світі, так і в Україні зокрема.

Конфліктність є найголовнішою визначальною рисою переважної більшості суспільних зрушень, універсальною формою людського життя, але у випадку переростання конфлікту у протест неконвенційного характеру, він може виступати чинником дестабілізації політичних інститутів, колапсу політичної системи. Ще зовсім недавно вважали за краще глибоко досліджувати лише окремі аспекти протесту, не зв'язуючи їх у загальну систему уявлень про політичний протест як феномен, що динамічно розвивається у політичному процесі, феномен, який має внутрішню логіку, динаміку та наслідки.

Отже, незважаючи на високий ступінь дослідженості окремих аспектів протесту, наразі не осмислено співвідношення загальних і особливих механізмів саме управління, не завжди є зрозумілою логіка як протестувальників, так і влади, як і пов'язаних між собою різних чинників, що впливають на протест. Відповідно, неможливо дати прогноз розвитку конкретної конфліктної ситуації, можливості переростання її в протест як в масштабах окремого регіону, так і в масштабах країни. Саме ці питання актуалізували потребу дослідження такого феномена як політичний протест.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета та завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є концептуалізація феномена протесту в політичному процесі сучасної України.

Для досягнення мети були поставлені такі *завдання*:

- проаналізувати основні теоретичні підходи в дослідженні феномена політичного протесту;
- вивчити основні проблеми, пов'язані із дефініцією політичного протесту;
- визначити основні функції та типи політичного протесту;
- обґрунтувати передумови формування політичного протесту в суспільстві;

- визначити основні моделі управління політичними протестами;
- охарактеризувати функціональну роль символів, міфів та ЗМК у стимулюванні політичних протестів.
- проаналізувати технології контролю та придушення політичних протестів;
- здійснити порівняльний аналіз політичних протестів в Україні: від Революції на гранті до сьогодення;
- розглянути практики стимулювання та придушення політичних протестів в Україні.

Об'єкт дослідження – сучасний політичний процес крізь призму протестної активності.

Предмет дослідження – феномен політичного протесту в політичному процесі сучасної України.

Методологія дослідження. Для досягнення мети та вирішення наукових завдань застосовано теоретико-методологічний синтез філософського, політологічного, соціологічного, культурологічного аналізу ідеї сучасних форм політичного протесту.

Системний метод застосований з метою досягнення принципового поєднання в теоретико-пізнавальній основі розуміння ключових понять дослідження – протест, політичний протест, управління політичним протестом, конвенційність та неконвенційність тощо. Використання системного підходу виправдано тим, що політичний протест необхідно розглядати як різновид політичного процесу в суспільстві. За допомогою структурно-функціонального методу розглянута змістова структура політичного протесту, типологія, а також передумови і принципи його функціонування в політиці. Порівняльний метод використовувався при дослідженні технологій стимулювання та придушення політичних протестів, як у контексті світової практики, так і на прикладі масштабних політичних протестів в Україні. Нормативно-ціннісний підхід дозволив визначити значення політичних протестів для координації управління ними в суспільстві, дати оцінку сучасним політичним протестам з точки зору права на активність, свободу вибору тощо. Технологічний підхід застосовувався при з'ясуванні впливу на політичні процеси в Україні різних компонентів з управління політичними протестами.

За допомогою біхевіористського і психологічного методів вдалося дослідити мотивацію участі громадян у протестних акціях як в зарубіжній практиці, так і в Україні.

Психологічний метод застосовуються при впливу стимулюючих і контролюючих практик управлінні протестами.

Застосовано загальнонаукові методи, на які опирається будь-яке дослідження: аналіз і синтез, індукція і дедукція. Також використовується метод сходження від абстрактного до конкретного, конвергенції і абстракції, результати соціологічних досліджень, проведених вітчизняними і

зарубіжними провідними центрами з метою отримання найбільш достовірної інформації з обраної тематики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дана дисертація є одним із перших у вітчизняній політичній науці системним дослідженням феномену політичного протесту з точки зору практик його стимулювання та придушення.

Вперше:

системно досліджено три найбільш масові акції протесту в Україні (Революція на граніті, Помаранчева Революція, Революція Гідності) та запропоновано авторську концепцію анатомії трьох протестів, за допомогою якої визначено спільні та відмінні риси цих протестів, що надає можливість надалі в політологічних дослідженнях та і в політичній практиці вирізняти дійсний політичний протест від протесту як маніпулятивної технології зі сторони опонентів у відношенні влади;

аргументовано, що останні політичні протести в Україні найбільш точно можливо інтерпретувати з точки зору теорії рефреймінга. Адже чітко простежувався процес зміни фрейма, що відбувався під впливом зіткнення людини з проблемою або протиріччям колективної властивості, які гостро відчуються і змушують сумніватися в «нормальності» порядку; формування згуртованого колективу активістів, виникнення мережі горизонтальних зв'язків та наявність координаційного центру, що підтримує єдність та активність серед протестуючих; поява нових лідерів, які відповідають вимогам ситуації і отримують авторитет та підтримку знизу;

комплексно розглянуті інструменти (символи, міфи, інформаційні технології), які посилюють (з позиції учасників протесту) або придушують (з позиції влади) політичні протести. Визначено, що найбільш стимулюючим інструментом наразі виступають соціальні мережі (роль традиційних ЗМІ нівелюється), а інструментом придушення є політичний міф, який прийшов на зміну традиційному адміністративному або силовому тиску.

Уточнено:

поняття політичного протесту, під яким розуміється сукупність активних або пасивних політичних практик індивідуальних чи колективних суб'єктів у формі конвенційної або неконвенціональної сигналізації невдоволення по відношенню до політичної системи або окремих аспектів існуючого політичного порядку в суспільстві;

положення, що невдоволення в суспільстві може виникнути в економічній, соціальній, культурній сферах, а сам протест ініціюється проти політики держави, і саме в такому варіанті він уже визначається як політичний протест.

розуміння, що корупція є живильним середовищем для організованої злочинності, тероризму і екстремізму та однією із основних передумов політичного протесту. В тих регіонах світу, де корупція народжувала масові протести, вони мали відмінні та спільні риси. Досить часто боротьбу з

корупцією пов'язують з виступами проти диктатури, зростання цін, спаду господарства, військових витрат. Крім того, у суспільствах, слабо вписаних в глобальні взаємозв'язки, де розвиток гальмується господарськими кризами, диктатурою, – протест частіше виливаються в некерований хаос.

Дістали подальшого розвитку:

теоретико-методологічні позиції щодо дуальної ролі політичного протесту: з одного боку, він є руйнівним фактором, а з другого – виступає специфічним стимулом для змін в державі;

підхід у дослідженні політичного протесту, який визначає етнічний чинник, як одну з причин політичних протестів. Акцентовано увагу саме на протестах в сучасній Європі, де міграційна політика стала причиною масових протестів, передумовою яких є також етнічний чинник;

теорія управління політичним протестом, яка передбачає наявність технологій як стимулювання, так і придушення політичного протесту. Зазначено, що серед інструментів придушення стала поширеною практика оперативного управління.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх актуальністю, новизною і висновками – загальнотеоретичними та практичними.

Результати дисертаційної роботи доповнюють теоретичний доробок політичної науки в питаннях технологій управління політичним протестом, вони можуть бути використані представниками влади, опозиції при формуванні власної стратегії політичної поведінки.

Теоретична цінність положень дисертації полягає в тому, що результати проведеного дослідження дозволяють скласти цілісні уявлення про існуючі теоретико-методологічні концепції політичного протесту, передумов його виникнення, розвитку та технологій управління. Узагальнення та висновки дисертації можуть бути матеріалом для подальших наукових розвідок з питань політичних протестів у сучасному політичному процесі. Дисертація містить розробки методологічного і методичного характеру, які можуть сприяти підвищенню достовірності в прогнозуванні тих чи інших політичних подій у суспільстві.

Отримані результати можуть також використовуватися при викладанні навчальних курсів з політології, політичних технологій, політичної конфліктології у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дисертації. Теоретико-методологічні положення та ідеї, що розвиваються у дисертаційному дослідженні, доповідалися та обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових, науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема на Міжнародній науково-практичній конференції «Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (25–26 вересня 2015 р., м. Херсон), «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (13

лютого 2016 р., м. Одеса), «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (2016 р.), «Країни Східного партнерства – V4: проблеми і перспективи співпраці» (2016 р.). Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (2013–2017 рр.).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені автором у 11 публікаціях, з яких 4 надруковані у вітчизняних фахових наукових виданнях із політичних наук, 1 – у міжнародному науковому виданні, 6 – у матеріалах науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Специфіка проблем, що стали об'єктом дисертаційного дослідження, зумовили її логіку та структуру. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків і списку використаних джерел. Обсяг дисертаційної роботи: усього – 190 сторінок, загальний обсяг – 167 сторінок, список використаних джерел – 25 сторінок (224 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету, задачі, предмет та об'єкт, методологічну основу дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, розкрито зв'язок дослідження з науковими програмами і темами.

У **першому розділі «Концептуальні засади дослідження політичного протесту»** здійснено дослідження теоретичних підходів в дослідженні феномена політичного протесту, визначено основні проблеми, пов'язані із дефініцією політичного протесту.

Підрозділ 1.1 «Теоретичні підходи в дослідженні феномена політичного протесту» присвячено дослідженню основних теорій політичного протесту в межах суспільно-політичних наук. Основними теоріями, які розкривають складність феномена політичного протесту, виступають: теорія соціальної дії (М. Вебер), протест, як форма політичної участі (Г. Алмонд, М. Мілбрайт та ін.); концепція колективної поведінки (Г. Лебон), теорія конвергенції (Г. Олпорт), теорія виникнення норм (В. Тернер), теорія приросту цінності (Н. Смелзер), соціально-психологічні підходи (Г. Блумер, З. Фрейд, Г. Тард), теорія мобілізації ресурсів (Ч. Тіллі, А. Обершол), теорія відносної депривації (С. А. Стоуффер і Р. К. Мертон, Дж. Девіс, Т. Гарр), концепція революції (А. Ферран, А. Токвіль та інші), теорія політичного рефреймінгу (Р. Ентманг).

Не залишилися поза увагою актуальні проблеми дослідження політичного протесту і в наукових працях українських вчених – Г. Зеленко,

М. Іванова, Г. Кравець, О. Новакової, О. Картунової-Мураховської, Ю. Мацієвського, С. Наумкіної, О. Романюка, С. Ростецької та інших.

Підрозділ 1.2 «Проблема дефініції політичного протесту» зосереджує увагу на розкритті поняття «політичний протест». Зазначено, що в літературі немає стійкої єдності уявлень про специфічні ознаки даного феномена, які можуть відрізняти його від інших проявів протестної поведінки. Слабка методологічна система опрацювання підходів до дослідження політичного протесту, а також зв'язок проаналізованих гіпотез з теоретичними положеннями сучасної політології, соціології та конфліктології. Тому часто зустрічається досить розширювальні трактування поняття політичного протесту як політичної поведінки, спрямованої проти існуючої влади або її окремих дій, аж до прагнення до участі громадян в конкретних протестних акціях.

У висновках до розділу 1 зазначено, що низький рівень теоретичного опрацювання проблем політичного протесту негативно позначається на якості висновків за результатами емпіричних досліджень. Автор дисертаційного дослідження вважає, що найоптимальнішим підходом, який розкриває суть політичного протесту, є підхід через призму політичного конфлікту.

Другий розділ роботи **«Політичний протест як конвенційний / неконвенційний тип політичного процесу»** присвячено дослідженню основних функцій, типів та передумов формування політичного протесту.

У підрозділі 2.1 *«Основні функції та типи політичного протесту»* наголошується, що функціональна роль протесту двояка: з одного боку, він є руйнівним фактором, а з другого – специфічним двигуном розвитку суспільства, стимулом для прискореного реформування держави.

Розглянуто основні типи протесту (за теорією К. фон Бейлі): ліберальний, авторитарно-консервативний та соціалістичний.

Здійснено порівняльний аналіз типів політичних протестів на основі таких критеріїв як конвенційність / неконвенційність та ступенем активності (низька, середня, висока). Політичний протест може виражатися як в конвенційних, так і в неконвенційних формах. Також очевидно, що політичний протест може мати як активні (мітинги, пікети), так і пасивні форми політичної поведінки (абсентеїзм). Ключовою ознакою політичного протесту є не стільки рівень активності, публічності або рамки конвенційної поведінки, скільки наявність негативного сприйняття державної влади, окремих аспектів її діяльності.

У підрозділі 2.2 *«Передумови формування політичного протесту в суспільстві»* зазначено, що невдоволення може виникнути в економічній, культурній сферах, а сам протест бути проти політики держави, і саме в такому варіанті він уже визначається як політичний протест. В дисертаційному дослідженні акцентовано увагу на економічних та етнічних

передумовах протесту. Так, якщо розглядати економічні передумови протестної активності, то проблеми розпочинаються тоді, коли доходів не вистачає для покриття державних витрат – або через розширення завдань держави, або через зниження надходжень. Розглянуто проблему корупції, як одну із причин протестів. корупції, як передумови політичних протестів. На жаль, корупцію наразі можна назвати хворобою і держав із низьким рівнем демократії, і держав, що трансформуються, і тих держав, що мають стабільну і тривалу демократію. Тобто, від рівня демократичності залежить рівень корупції, але її наявність присутня як у всіх державах, так і всіх сферах життєдіяльності держав. Розглянуто масові протести проти корупції в Південній Кореї, Франції, Румунії, Бірмі, Італії, Таїланді, Японії, ряді інших країн. Скрізь, де корупція народжувала масові протести, вони мали особливі риси. Але і об'єднує їх багато. Часто акції тривають дуже довго, навіть якщо влада застосовує силу. Зазвичай, якщо гострота проблем вимагає громадянської сміливості і порушення заборон, то наслідки цих полії можуть бути непередбаченими.

Зазначено, що протиріччя в сфері міжетнічних контактів у сучасному світі сформували протестні рухи, визначено їх основні причини. Проаналізовано протестну активність на етнічному ґрунті, вказано, що більшість пострадянських країн зіткнулися з такою реальністю. Це протести в балтійських країнах проти російського етносу, конфлікт між Вірменією та Азербайджаном навколо Нагірного Карабаху, свого часу протистояння Росії та Чечні, протистояння між Грузією та Південною Осетією, Абхазією, етнічні протиріччя в Узбекистані та Казахстані і т. д. Всі вищезгадані протистояння носили етнічну та релігійну складову, розпочиналися з невдоволення політикою метропольної держави, переростали у початковий протест і зростали до військового протистояння.

Якщо проаналізувати сучасну Європу, то наразі етнічна складова протестної активності теж має місце, причому в Європі її доцільно розглядати з двох ракурсів. По-перше, це і протести етнічних меншин проти центральної політики, і сепаратистські тенденції. Приклади таких протестів – Косово, Іспанія, Шотландія, Північна Ірландія і т. д. По-друге, нова тенденція протестної активності з етнічної складовою – це протести проти міграційної політики Європейського Союзу, яка, на думку пересічного населення Європи, є загрозою стабільності. Лише за останні два роки більшістю країн Європейського Союзу проводилися такі протести, більше того, найчастіше вони виникали після терористичних актів, пов'язаних з мігрантами. Тобто, у європейських суспільствах нарастають протести проти ліберальної політики влади, яка виявилася неспроможною захистити власних громадян, причому виступи набувають різноманітних форм, подекуди – взаємовиключних.

У висновках до другого розділу зазначено, що протестні рухи виникають у певні моменти, в певних історичних умовах, розвиваються, проходять різні фази, згасають і зникають. Правильна політика держави

здатна знизити соціальну напруженість у суспільстві, і тим самим запобігти виникненню великих масових протестів. Тим не менш, результатом таких протестів часто стає активізація політики держави в інтересах народу.

Третій розділ роботи **«Технології управління політичним протестом в світовій практиці»** присвячено аналізу основних моделей протестної діяльності, технологій стимулювання, придушення та контролю за протестом.

У підрозділі 3.1. *«Моделі управління політичними протестами»* визначено, що управління політичним протестом – це цілеспрямований технологічний процес впливу одних акторів протесту на інших. Можливо вирізнити чотири умовні категорії акторів політичного протесту: влада, лідери протесту, спонсори протесту та пересічні учасники протесту. Якщо опиратися на типологію М. Вебера, то для політичного протесту необхідний лідер саме харизматичного типу. Лідер, виняткові якості якого будуть стимулювати суспільство до політичної активності. Але тут слід зробити зауваження, що досить часто харизматичні лідери, отримавши владу шляхом протестів та революцій, перероджуються в диктаторів. Таких прикладів у історії людства достатньо – це і Гітлер, і Фідель Кастро (Куба), Бабрак Кармаль (Афганістан), Жан-Бертран Аристид (Гаїті), Чарльз Тейлор (Ліберія), Курманбек Бакієв (Киргизстан) та ін.

При розгляді динаміки протесту визначено, що першим і мабуть пусковим елементом у багатьох пояснювальних моделях протесту є відносна депривація. Отже, механізмом, що спонукає до протесту, є збільшення розриву між швидким зростанням очікувань, викликаних суспільними змінами, і можливостями їх реального задоволення. Доцільно управлінський процес розпочати із прогнозування протесту, під яким (як початковим етапом управління і видом управлінської діяльності) мається на увазі виявлення передумов та з'ясування причин виникнення потенційного протесту, а також визначення його сутності, характеру й функціональної спрямованості та розрахунку імовірних наслідків як для сторін, так і для всього суспільства. Але якщо потенціал протесту уже існує, варто акцентувати управлінську діяльність на те, аби він залишився в конституційних рамках, не допустити незворотних наслідків для суспільства, тому для цього необхідно виконувати ряд умов, таких як створення серйозного базису довіри населення до політики та влади, пріоритет професійних якостей, створення демократичних організацій по контролю за діями та зміною влади і т. д.

У підрозділі 3.2 *«Особливості технологій стимулювання політичних протестів»* вказано, що важливою і особливою відмінною рисою сучасного протесту є його технологічність, що проявляється в застосуванні різних високотехнологічних засобів для візуалізації протесту з використанням карнавальних прийомів і яскравих символів. До того ж широко використовуються засоби комунікації для мобілізації громадян, серед яких перше місце займає мережа Інтернет.

Але якщо для більшості країн світу використання Інтернет-ресурсів у політичній активності є нормою, то події в Арабському світі в 2010 році та використання Інтернету з протестною метою було непередбачуваним для арабських лідерів. Масові акції протестів призвели до падіння режиму в ряді арабських країн: Тунісі, Єгипті, Лівії, а також в Ємені. Демонстрації противників діючої влади відбулися в Алжирі, Йорданії, Марокко, Омані, Кувейті, Лівані, Саудівській Аравії та ін. При розгляді ролі соціальних мереж в арабських революціях відзначається, що Facebook, Twitter та інші не існують самі по собі і не грають жодної самостійної ролі. Вважається, що Facebook використовується для призначення дати, Twitter – для тактичного реагування на ситуацію, Google і YouTube – для інформування громадськості.

«Революція парасольок» у 2014 році в Китаї також відбувалася із активним використанням соціальних мереж. Але китайська влада врахувала досвід протестів у Північній Африці і здійснила спробу взяти під контроль соціальні мережі. В ході акції більшість китайських ЗМІ отримало вказівки мінімізувати висвітлення цих подій, і якщо офіційні новинні портали розповідали про мітинги, то їх називали незаконними і такими, що вийшли з-під контролю. Крім того, владою КНР використовувався метод обмеження доступу до соціальних мереж.

Онлайн-простір протестних «груп» і «зустрічей» в соціальних мережах значною мірою набуває функції штабу з організації протесту. Незважаючи на широкі можливості Інтернету, активісти соціальних мереж використовують і традиційні способи поширення інформації про плановані акції. При цьому, технологічність політичного протесту посилюється використанням символів, музики, пісень, гасел, міфів і т. д. Ще одним з важливих компонентів управління політичним протестом є графіті. Політичні написи і відповідні настінні картини стали визначати суспільно-політичний порядок у бідних регіонах, на відміну від національного телебачення, до якого населення ставиться з недовірою. Важлива і символіка рухів протесту, в тому числі, вибрані кольори або їх поєднання. Головною особливістю стимуляційних технологій є націленість на майбутнє, їх мета – спонукати населення до дії або бездіяльності.

У підрозділі 3.3 «Основні технології контролю та придушення політичних протестів» вказано, що найпростіший і найчастіше використовуваний вид технологій управління – придушення – це адміністративно-правові методи впливу. Контроль над найбільшими ЗМІ разом з адміністративно-правовими технологіями впливу на опозицію можуть не допускати загострення суспільно-політичної ситуації, але з поширенням Інтернету владі доводиться змістити вектор уваги з контролю за поширенням політичної інформації до безпосереднього формування суспільно-політичного порядку дня. Це може відбуватися шляхом нав'язування суспільству дискусії з другорядних питань, щоб відвернути

увагу, вивести з-під вогню критики дійсно гострі і болючі проблеми. Можна припустити застосування владою маніпулятивних методів управління політичним протестом, щоб вся енергія «незадоволених громадян» йшла на боротьбу з «вітряними млинами». Хоча в більшості випадків неможливо підтвердити формальними джерелами, є конкретна дія влади спробою маніпулювання, чи ні. Іноді влади для маніпулювання свідомістю громадян, з метою недопущення масових протестних виступів, можуть вдаватися до зовнішньополітичних акцій.

У висновках до 3 розділу зазначено, що управління політичним протестом являє собою процес взаємодії всіх акторів протесту. У разі управління-стимулювання політичного протесту – це зв'язок, у першу чергу, між лідерами і всіма учасниками протесту, між спонсорами (якщо такі наявні) і лідерами протесту, і власне вплив лідерів на основну масу населення. Практики придушення протесту коливаються від тактик фізичного насилля – контроль-маніпуляція.

У четвертому розділі «Особливості протестної політичної активності в Україні» здійснено порівняльний аналіз політичних протестів в Україні: від Революції на граніті до сьогодення та розглянуто практики стимулювання та придушення політичних протестів в Україні.

У підрозділі 4.1 «Політичний протест в Україні: від Революції на граніті до сьогодення» запропоновано аналіз кожного із трьох досліджуваних протестів в Україні, яка виглядає наступним чином: сторони конфлікту, територіальні межі конфлікту, часові межі конфлікту, методи боротьби, причини, цілі, міжнародне посередництво, кількість протестуючих, результати. За допомогою такого підходу вдалося здійснити якісний порівняльний аналіз цих протестів, визначити спільне та відмінне в їх динаміці та технологіях управління.

Наприклад, щодо їх результативності, то у всіх трьох випадках вона була частковою, більше того після Помаранчевої революції посилилася значно відносна депривація в суспільстві. Так, внаслідок Революції на граніті Верховний Рада УРСР прийняла Постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року» № 402-XII («ЗА» – 314, «ПРОТИ» – 38.) Відтак, вимоги студентів були задоволені. Прямим наслідком протестів була відставка Голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола, але незважаючи на обіцянку не притягувати до кримінальної відповідальності учасників протестів, були відкриті кримінальні справи. Серед здобутків Помаранчевої революції можна визначити як позитивні: підйом активності громадянського суспільства, завоювання свободи слова, політичних і громадянських свобод; здійснення суттєвих кроків на шляху демократизації країни; політичний плюралізм; зростання економічної свободи, так і негативні: внутрішньополітичні конфлікти в країні; відсутність ефективних реформ; посилення розчарування в суспільстві; реванш В. Януковича та посилення авторитарних тенденцій в управлінні державою.

Революція Гідності характеризується наступними досягненнями: позитивними - повернення конституції 2004 року, відновлення курсу на євроінтеграцію; відновлення основних громадянських свобод, порушених «диктаторськими законами»; становлення України в світовій громадській думці як держави з власною історією і гідністю; початок демократичного реформування країни. Негативні: людські жертви; втрата контролю над територіями Криму та частини Східної України; російсько-українська війна; повільне реформування країни; зростання корупції.

У підрозділі 4.2 *«Роль політичних символів, міфів та інформаційних технологій в політичних протестах сучасної України»* зазначено, що всі розглянуті протестні акції в Україні супроводжувалися як технологіями стимулювання, так і технологіями придушення. В залежності від масовості протесту зростали і різновиди застосовуваних технологій, які покладалися як на міфи, символи, так і на ЗМІ та соціальні мережі (в останніх протестах). Фактично, використання соціальних мереж у подіях 2013-2014 рр. було наймасовішим. технологія формування ворога, міф про фашистів, музичний та лозунговий супровід, формування інформаційної воронки, залучення представників культури, широка залученість молоді, яку в Революції на граніті та Революції Гідності можна вважати ініціаторами. Для Помаранчевої революції було характерним використання кольорів, масовість друкованої продукції, театралізованість (постійні концерти, виступи, обличчя революції – Баба Праска і т. д.). Така масовість була психологічним шоком для суспільства, але загрози стабільності системи така карнавальність не несла. Щодо революції на граніті, то вона супроводжувалася голодуванням студентів. Страх, який існував в радянську добу, був присутнім в інформаційному просторі, що, відповідно, і передавалася суспільству. Ні влада, ні суспільство не були готові до таких потрясінь, тому загроза силового розгону за кращими традиціями комуністичного режиму існувала. Щодо подій у 2013–2014 рр., то спочатку вони не носили загрозливого масштабу. За роки незалежності кількість постійних незначних протестів зросла, і ні влада, ні суспільство не надавали їм відповідного значення. Аж до кульмінації – силового розгону студентів – прогнозу щодо таких значних наслідків не було, як і не було таких значних економічних та соціальних показників для протесту. Можна вдатися до припущення, що влада сама спровокувала суспільство на такий протест.

У висновках до четвертого розділу вказано, що всі розглянуті протести мали вплив на масову свідомість їх учасників. Із розвитком інформаційних технологій цей вплив ставав помітнішим. У всіх трьох протестних акціях можна знайти подібні риси.

У **висновках** зазначено, що досліджені теоретичні концепції створювалися під впливом часу, але жодна із них не втратила своєї актуальності і постійно доповнюються сучасними підходами. В той же час залишилися відкритими для дослідження такі питання, як чітке розмежування

між мирними і насильницькими формами протесту, дослідження об'єктивних мотивів, які рухають людьми в їх діях.

Проаналізовано поняття протест з позиції міждисциплінарного підходу (філософського, історичного, психологічного), та власне політичний протест, який трактується в політичній теорії з позиції нормативного підходу, теорії політичного конфлікту. Таким чином, у літературі немає єдності щодо уявлень про ознаки даного феномена, які можуть відрізняти його від інших проявів протестної поведінки. Досить часто простежуються розширювальні трактування поняття політичного протесту як політичної поведінки, спрямованої проти влади, її діяльності, прагнення до участі в конкретних протестних акціях. Тому, розглядаючи розуміння політичного протесту, слід брати за основу синтез перерахованих підходів.

Визначено, що функції політичного протесту можуть бути як деструктивного, так і позитивного характеру. До особливостей політичного протесту можна віднести також і те, що вони торкаються інтересів великих соціальних груп, соціальних верств, класів. Політичний протест не завжди організований та інституціональний. Але може мати ціннісний аспект з зазначеною ідеологічною основою. Крім того, ознакою політичного протесту є може бути не стільки рівень активності, публічності або рамки конвенціональної поведінки, скільки наявність негативного посилення у відношенні до політичних інститутів, державної політики або до її окремих аспектів.

На основі критеріїв конвенційності / неконвенційності та рівня активності досліджено традиційні форми політичного протесту (мітинг, бойкот, підписання петицій, захоплення будівель і т. д.). Враховуючи сучасні тенденції в політичній протестній активності, увагу також зосереджено на таких формах політичної активності як флешмоб та перформанс, які останнім часом є поширеними в політичній практиці протестів.

Основними передумовами виникнення політичних протестів є економічні проблеми, соціальна політика держави, міжетнічні конфлікти. Особливої уваги наразі заслуговує проблема корупції, яка може бути як політична, так і економічна, або і поєднання цих типів, що може наблизити процес захоплення держави, тобто такий прояв корупції, за якого державна влада приватизується правлячими політико-економічними угрупованнями. Визначено, що наразі в Європі гостро стоїть проблема етнічної складової протестної активності, поширені протести проти міграційної політики Європейського Союзу.

Компаративний аналіз протестної активності в світовій практиці показав, що ключову роль у феномені, що досліджується, відіграють лідери та спонсори. Адже ефективна та тривала протестна діяльність неможлива без залучення певних фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів. Але в даному дисертаційному дослідженні ключова роль належить все ж таки політичному лідеру. Навіть в самих стабільних суспільствах соціально-

політична ситуація іноді здатна загостритися до межі. Тоді під впливом лідерів опозиції, незадоволені своїм становищем громадяни здатні на найрадикальніші вчинки, в тому числі, на відкрите протистояння органам правопорядку. В цьому випадку можуть виявитися не дуже ефективними силові або адміністративні практики управління протестами, а на використання компромату проти лідерів опозиції просто не буде часу, тому оптимальним рішенням взаємодія влади з рядовими учасниками і основною масою населення стає оперативне управління.

Визначено, що модель динаміка політичного протесту споріднена з динамікою політичних конфліктів, за виключенням того, що в політичному протесті імпульсом виступає відносна депривація. Зазначено, що кожен протест має технологічний характер, проходить стадії депривації, усвідомлення незадоволеності, активні дії, повне або часткове задоволення протестних вимог, згасання або переключення уваги на інші проблеми. На кожній із стадій відбувається процес управління протестом із застосуванням технологій стимулювання або придушення політичного протесту.

В дисертаційному дослідженні розглянуто три наймасовіші протести в політичній історії сучасної України – Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція Гідності. Щодо результативності, то ні одна з них своїх кінцевих цілей не досягала. Слід зазначити, що всі розглянуті протести мали значний вплив на масову свідомість їх учасників. Із розвитком інформаційних технологій цей вплив ставав помітнішим. Особливо простежувався ефект «інформаційної воронки». У всіх трьох протестних акціях можна знайти подібні риси. Наприклад, технологія формування ворога, міф про фашистів, музичний та лозунговий супровід, залучення представників культури. Авангардом Революції на граніті та Революції Гідності було українське студентство.

Таким чином, відзначимо, що всі протестні акції в Україні супроводжувалися як технологіями стимулювання, так і технологіями придушення. В залежності від масовості протесту зростали і типи застосування технологій, які покладалися на такі інструменти як міфи, символи, так і на ЗМІ та соціальні мережі (в останніх протестах). Наймасовішим було застосування соціальних мереж саме в протестних подіях 2013 – 2014 роках.

Отже, з ракурсу всіх отриманих наслідків та проаналізувавши згадані протести, можна чітко визначити, що політичний протест для України, враховуючи її досвід протестної діяльності, є дієвим механізмом впливу на політичний процес. Але, наразі, у суспільній свідомості закріпився ланцюжок «проблема – протест – суспільна увага – дії влади», і ця схема дій для багатьох суб'єктів політики стала нормою. Велика кількість незначних за масовістю протестів дає змогу зробити висновок, що певні політичні сили намагаються використовувати протест, з метою задоволення власних потреб, маскуючи під ними потреби суспільства.

Тому, виконуючи одну із ключових функцій – забезпечення стабільності та безпеки в державі, влада повинна вміти прогнозувати, попереджати, вчасно реагувати на політичні протести, і в той же час відрізняти серед них дійсні та умовні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Травлос Т. С. Політичний протест як форма громадської участі/ Т. С. Травлос// Перспективи: Соціально-політичний журнал. – 2015. – № 4 (66). – С. 131–137.
2. Травлос Т. С. Теоретико-методологічні підходи у дослідженні феномена політичного протесту/ Т. С. Травлос// Науковий журнал «Politicus».– 2016. – №1. – С. 50-54.
3. Травлос Т. С. Основні етапи в дослідженні поняття «революція» в зарубіжній політичній думці/ С. Т. Травлос// Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 261. Т. 273. Політологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. – С. 44 – 48.
4. Travlos T. The politological theory studies the phenomenon of «revolution»: a comparative analysis /T.Travlos// Studium EUROPY srodkowej i wschodniej. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie/ – NR 5. – Czerwiec. – 2016 – P.100 – 109.
5. Травлос Т. С. Особливості ненасильницьких форм політичного протесту. / Т. С. Травлос// Науковий журнал «Politicus».– 2016. – №1. – С. 50-54.
6. Травлос Т. Протестні акції в сучасному суспільстві / Т. Травлос//IV Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події» (м. Львів, 30 вересня – 3 жовтня 2015 року). – Львів : Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2015. – С. 21–24.
7. Травлос Т. Вплив депривації на формування протестної активності / Т. Травлос // Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 13 лютого 2016 року. – Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2016. – С. 80 – 81.
8. Травлос Т. Феномен масової поведінки в сучасному політичному процесі/ Т. Травлос// Стихія політики: революція та еволюція: матеріали Другого Південноукраїнського конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Одеса, 18-19 березня 2016 р.) / за загальною редакцією д. політ. н., професора Яковлева Д. В. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. – С. 37 – 39.
9. Травлос Т. Масовий політичний протест як механізм впливу на владу/ Т. Травлос// Роль та місце правоохоронних органів у розбудові

демократичної правової держави: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 березня 2016 р. — Одеса: ОДУВС, 2016. — С. 95 – 96.

10. Травлос Т. Масовий протест як прояв реакції суспільства на російсько-український конфлікт / Т. Травлос // Країни Східного партнерства – V4: проблеми і перспективи співпраці: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 22 квітня 2016 року. – Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2016. – С. 251 – 253.

11. Травлос Т. С. Основні політологічні теорії дослідження феномену «революція» /Т. С. Травлос // Актуальні проблеми політики. – 2015 – Вип. 55 – С. 146–154.

АНОТАЦІЯ

Травлос Т. С. Феномен протесту в політичному процесі сучасної України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2017.

Системно досліджено три найбільш масові акції протесту в Україні (Революція на граніті, Помаранчева Революція, Революція Гідності) та запропоновано авторську концепцію анатомії трьох протестів, за допомогою якої визначено спільні та відмінні риси цих протестів, що надає можливість надалі в політологічних дослідженнях та і в політичній практиці вирізняти дійсний політичний протест від протесту як маніпулятивної технології зі сторони опонентів у відношенні влади. Аргументовано, що останні політичні протести в Україні найбільш точно можливо інтерпретувати з точки зору теорії рефреймінга. Комплексно розглянуті інструменти (символи, міфи, інформаційні технології), які посилюють (з позиції учасників протесту) або придушують (з позиції влади) політичні протести. Визначено, що найбільш стимулюючим інструментом наразі виступають соціальні мережі (роль традиційних ЗМІ нівелюється), а інструментом придушення є політичний міф, який прийшов на зміну традиційному адміністративному або силовому тиску.

Ключові слова: протест, політичний протест, конфлікт, революція, управління протестом, технології стимулювання, технології контролю та придушення, відносна депривація, символи, міфи, інформаційні технології.

АННОТАЦИЯ

Травлос Т. С. Феномен протеста в политическом процессе современной Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2017.

Проанализировано понятие «протест» с позиции междисциплинарного подхода (философского, исторического, психологического), и собственно политический протест, который трактуется в политической теории с позиции нормативного подхода, теории политического конфликта. Показано, что в литературе нет единства относительно представлений о признаках данного феномена, которые могут отличать его от других проявлений протестного поведения.

Определенно, что функции политического протеста могут быть как деструктивного, так и позитивного характера. К особенностям политического протеста можно отнести и то, что они касаются интересов больших социальных групп, социальных слоев, классов. Политический протест не всегда организованный и институциональный. Признаком политического протеста может быть не столько уровень активности, публичности или рамки конвенционального поведения, сколько наличие негативного посыла в отношении к политическим институтам, государственной политике или к ее отдельным аспектам.

На основе критериев и уровня активности исследованы традиционные формы политического протеста (митинг, бойкот, подписание петиций, увлечения зданий и т. д.). Учитывая современные тенденции в политической протестной активности, внимание сосредоточено на таких формах политической активности как флешмоб и перформанс, которые в последнее время являются распространенными в политической практике протестов.

Показано, что основными предпосылками возникновения политических протестов являются экономические проблемы, социальная политика государства, межэтнические конфликты.

Компаративный анализ протестной активности в мировой практике показал, что ключевую роль в феномене, который исследуется, играют лидеры и спонсоры. Ведь эффективная и длительная протестная деятельность невозможна без привлечения определенных финансовых, материальных и организационных ресурсов.

Обосновано, что модель динамика политического протеста родственна с динамикой политических конфликтов, за исключением того, что в политическом протесте в качестве импульса выступает относительная депривация. Отмечено, что каждый протест имеет технологический характер, проходит стадии депривации, осознания недовольства, активные действия, полное или частичное удовлетворения протестных требований, угасания или

переключения внимания на другие проблемы. На каждой из стадий происходит процесс управления протестом с применением технологий стимулирования или подавления политического протеста.

В диссертационном исследовании рассмотрены три самых массовых протеста в политической истории современной Украины – Революция на граните, Оранжевая революция и Революция Достоинства. Отмечено, что все рассмотренные протесты имели значительное влияние на массовое сознание их участников. С развитием информационных технологий это влияние становилось заметнее. Особенно прослеживался эффект «информационной воронки». Во всех трех протестных акциях можно найти подобные черты. Например, технология формирования врага, миф о фашистах, музыкальном и лозунговом сопровождении, привлечении представителей культуры. Авангардом Революции на граните и Революции Достоинства было украинское студенчество.

Таким образом, все протестные акции в Украине сопровождались как технологиями стимулирования, так и технологиями подавления. В зависимости от массовости протеста росли и типы применения технологий, которые полагались на такие инструменты как мифы, символы, так и на СМИ и социальные сети (в последних протестах). Самым массовым было применение социальных сетей именно в протестных событиях 2013–2014 годах.

Итак, проанализировав упомянутые протесты, можно четко определить, что политический протест для Украины, учитывая ее опыт протестной деятельности, является действенным механизмом влияния на политический процесс. Тому, выполняя одну из ключевых функций – обеспечения стабильности и безопасности в государстве, власть должна уметь прогнозировать, предупреждать, вовремя реагировать на политические протесты, и в то же время отличать среди них действительные и условные.

Ключевые слова: протест, политический протест, конфликт, революция, управление протестом, технологии стимулирования, технологии контроля и подавления, относительная депривация, символы, мифы, информационные технологии.

SUMMARY

Travlos T. The phenomenon of protest in the political process of modern Ukraine. – Manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Political Science after specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, 2017.

Systematically investigated three of the most mass protests in Ukraine (the Revolution on granite, Orange Revolution, Dignity Revolution) and the author's concept of three anatomy of the protests, which identified common and distinctive

features of these protests that gives the opportunity for further political science research and political practice to allocate Dini political protest from the protest as maturative technology by the opponents in respect of power. It is argued that the recent political protests in Ukraine is most definitely possible to interpret from the point of view of the theory reframing. Comprehensively examines the tools (symbols, myths, information technology) that enhance (from the perspective of the protesters) or inhibit (positions of power) political protests. Determined that the most stimulating tool now are social networks (the role of traditional media is leveled), but an instrument of suppression is a political myth, which has replaced traditional administrative or forceful pressure.

Key words: protest, political protest, conflict, revolution, protest management, technology, incentives, technologies of control and repression, relative deprivation, symbols, myths, and information technology.